

TOLCSVA MŰEMLÉKEI

JOÓ TIBOR—ZSÓRY JÓZSEF

A Zemplén hegység tövében és déli lankáin mintegy 100—150 méteres tengerszint feletti magasságban a Tolcsva patak két oldalán elterülő Tolcsva önálló tanácsú község a sátoraljaújhelyi járásban, 1638 hektáros területtel, 634 lakóházzal és 2445 lakossal.¹ „A Hegyalja leghíresebb bortermő községeinek egyike, a hegység Bodrog felé tekintő lejtőjének lábainál.”² A hivatalos Műemlékjegyzék 4 műemléki és 1 műemlékjellegű épületét sorolja fel.³

A fent említett adatokat mi elsősorban a műemlékek előfordulása és jelentősége szempontjából értékeljük e tanulmányban. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében jelenleg 140 műemlék és 366 műemlékjellegű épület szerepel védettként, s ha figyelembe vesszük a megyében levő települések számát, akkor azt látjuk, hogy településenként átlagosan 1—2 műemléki védettségű épület található. A tolcsvai átlag ennek a háromszorosa, s ha csak a kiemelkedő jelentőségű — tehát „műemlék” — épületeket vesszük számításba, akkor a megyei állománynak a 3%-a Tolcsván található. A legtöbb községünkben, vagy nagyközségünkben ugyanis általában vagy egy-egy templom, vagy egy-egy kastély, esetleg két templom, vagy egy templom és egy kastély jelenti a műemléki állományt, míg itt egy gótikus templomon kívül 3 értékes és használható állapotban levő kastély található, de ezeken kívül még klasszicista kúriák és más faluképi jelentőségű épületek is magukra vonják a figyelmet. Figyelemre méltóak még parkjaik, gazdasági épületeik, s nem egyszer többszintes pincéik is. A négy legjelentősebb építmény több évszázados, s közülük két kastély ismertetésének, értékelésének különös jelentőséget ad az, hogy XVII. századi eredetűek, korabarokk építmények. Ebből az időszakból viszonylag kevés, s zömben erőteljesen átépített az emlékanyagunk; létrejöttük és fennmaradásuk egyaránt a Hegyalja különleges adottságainak köszönhető. Ezért szükségszerű az, hogy az épületek ismertetése előtt kissé részletesebben foglalkozzunk a település történetére és egyes birtokos családok történetére vonatkozó adatokkal is.

Ismeretes, hogy Tolcsva jelentős bronzkori emlékeknek is lelőhelye: határában — többek között — 4 db bronz-tekereszt, 16 db tölcsérded bronz-étképményt, 70 db egyéb bronz étképményt, 70 db bronz boglárt, bronz-láncot és 2 db borostyánkő nyakfüzért stb. is találtak.⁴ A Tolcsva patakot *Anonymus* is említi, leírva, hogy „... azt az egész földet lakosaival együtt Sátorhalmától fogva a Tulsuoá vízéig Ketelnek ajándékozta...”⁵ *Szirmay Antal* utal arra,⁶ hogy ezt a „földet az ő maradékai egész András királynak, Kopasz László

fiának az ideéig bírták is.” A település neve hajdan *Tulchua*, *Tolchowa*, *Tolchua* volt, majd később *Tolchwa*, *Tolchva*, *Tolczva*, *Nagy-Tolcsva* néven szerepel.⁷ A XIV. század közepéig szerepelt magyar nemzetségek között Zemplén vármegyei nemzetségeként tüntetik fel a Tolcsva nemzetséget, mint törzsökös nemzetséget,⁸ melynek egyik tagját Longeus néven 1234., 1236. — 1240. évi okmányok is említik,⁹ Balázs úr fiának érdekében pedig 1254-ben döntenek.¹⁰ 1255. augusztus 1-én IV. Béla a Tolcsva melletti Meszes falut Longeusnak adja, a beiktatására kiküldi „Comes Stephanus, filius Cadar, de Tolchua“-t és „Andronicum de eadem“-et.¹¹

1266. november 28-i oklevélben „*Vz de Tulchua*” szerepel.¹² 1312. augusztus 6-án Tolcsvai Uz fia Tolcsvai Uza mester és ennek fia Jakab szerepel I. Károly oklevelében,¹³ aki Szabolcs megyei birtokot ad nekik. Tolcsva egyébként már 1330-ban a pápai tizedjegyzékben is szerepel.¹⁴ 1335-ben az egri káptalan előtt Tolcsvai Langeus János nevű fiának László fia eladja az anyja után örökölt szabolcsi Devecser birtokot.¹⁵ (Anyja: „*filia scilicet Alexandri, condam Bani de Karaz.*”) Egy — 1336. január 18-án kelt — oklevél azt a pert ismerteti, amely az Olasziban birtokos Frederik fiai és tolcsvai nemesek között folyt az olasz birtok és a tolcsvai határ ügyében.¹⁶ Ez az oklevél tolcsvai nemesekként Dok fiait, Langeus fiait és Balázs fiait nevezi meg és sorolja fel. 1336. március 22-én I. Károly előtt Tolcsvai Langeus fiának Jánosnak fia László visszaadja Uza fia Imrénnek Sárát és Újfalut, amelyet Imre fivére Jakab zálogosított el neki, Toronyát pedig megtartja.¹⁷ 1336-ban a darnói prépostság Olaszival és Tolcsvával közös határainak bejárásán résztvesznek: „*Nobiles de Tochwa Magister Ladislaus filius Johannis et Petrus filius D(ok).*”¹⁸ 1342-ből oklevél ismeretes „*Magistro Ladislao, Filio Johannis filii Languius de Tolchua*” leánynegyed ügyében.¹⁹

1370-ben Újfalusi Uza fia Imre, ennek fia András és leánya Margaretha panaszt tesz, hogy „*Lanques et Egidius filii Ladislai de Tolchua*” az ő újfalusi és tolcsvai birtokukat magukhoz akarják ragadni.²⁰ 1379-ben Tolcsvai Langueus és jobbággyai által Perényi Imre fia Eliás familiárisai elleni ügyben — akik Tolcsva birtokról egy jobbágyot Újfalura akartak hurcolni — Lajos király intézkedik.²¹ 1380-ban Tolcsvai Imre özvegye és fia András, leányai: Margaretha és Ursula Perényi Péternek adják Sára felét tolcsvai birtokrész megváltása fejében.²² 1388-ban „*Langueus de Tolcswa*” panaszára vizsgálat van Perényi Péter fiai: János és Imre ellen, akik Tolcsváról terményt vittek el.²³ 1395. és 1396. III. 11.: Tolcsvai Uza Miklós leánya — Margaretha — a sárospataki klarissza kolostor apácája átengedi Debrői Miklós fia István mesternek és fiainak a rámaradt Tolcsva, Horváti és Újfalut részbirtokokat, amelyeket azok Zsigmondtól már megkaptak, cserébe kapja Toronyát, amelyet a kolostornak ajándékozhat.²⁴

1398. szeptember 1-én Debrői Miklós fia István mester perbehívta Tolcsvai Lanqueus fiát, Pált, mert az ellentmondott tolcsvai és környéki (Uza utódoktól kapott) birtokukba való beiktatásuknak. Pál ekkor elismerte felperes jogait és felosztották a birtokokat.²⁵ Az oklevél vonatkozó idézetét jegyzetben közöljük, mivel az 1398. évi oklevél által meghatározott három községrész pontosan megfelel az úgynevezett Szirmay, Dessewffy és Királyudvar (Rákóczi) kastélyok körzetének, s nyilvánvaló, hogy e kastélyoknak hajdani kúria elődje volt azok helyén, vagy közelében! 1396. július 13-i oklevél²⁶ Tolcsvai Egyed özvegyét és

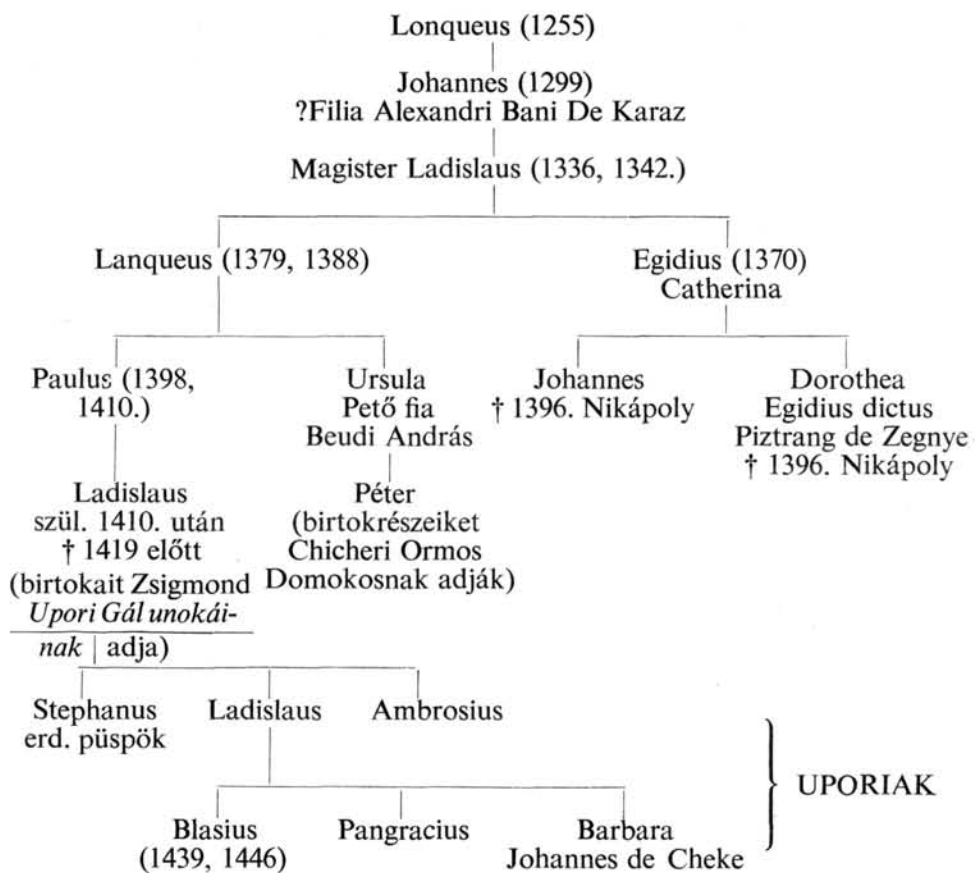
János nevű fiát említi. 1400. január 13-i oklevél szerint Leleszen a konvent előtt Toronyai Lanqueus fia Pál — miután Tolcsvai Egyed mester fia János és Zegnye—Egyed, Tolcsvai Egyed lányának, Dorottyának a férje a nikápolyi csatában elesett — birtokrészeit János özvegy anyjának és Dorottyának átadja.²⁷

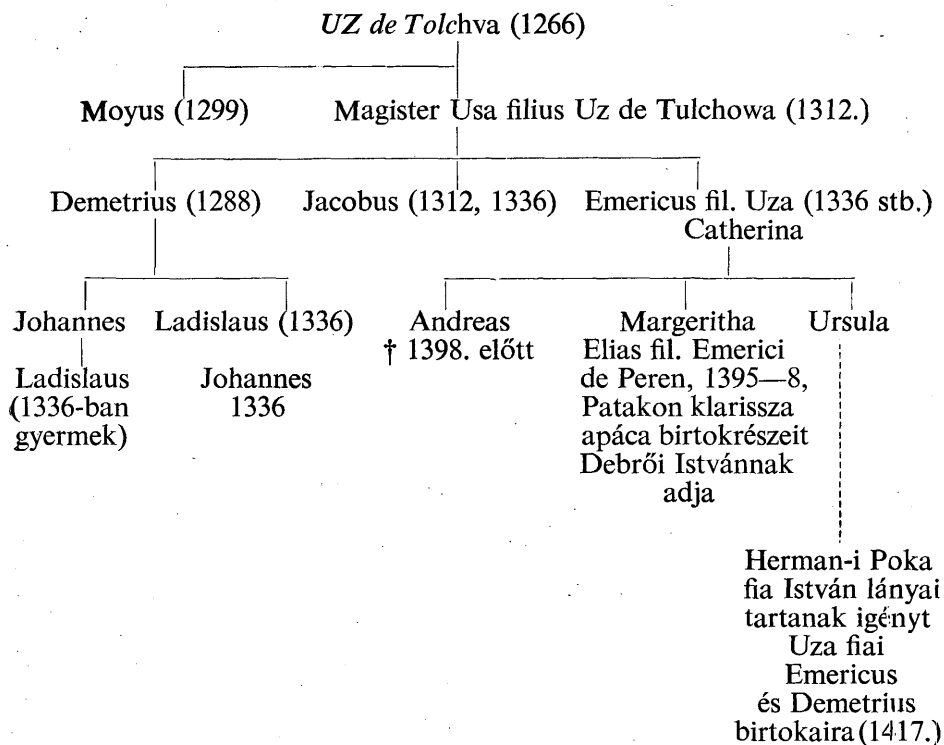
1400. február 23-i oklevél ismerteti Debrői István és Péter fia György panaszát, hogy a tolcsvai Szárhegyen boruk kilencedét a Szalonnaiai és Sziniék — mind zsadányi birtokosok — elvették.²⁸

1401. október 7-i oklevélben ismét szerepel Tolcsvai Egyed mester özvegye és leánya Dorottya „Zegneyei Pistrang dictus Egyed” mester özvegye.²⁹ 1404. december 18-án³⁰ Zsigmond utasítja a leleszi konventet, hogy iktassa be a Debrői István hűtlensége folytán a király kezére háramlott Tolcsva, Újfalu és Horváthi birtokába Kéri Pál fia Miklóst és János fia Lászlót. 1405. november 17-én Hermani Poka fia István lányai eltiltják Idai Pongrác özvegyét („relictam Pangaracii de Ida”-t) azon birtokok elidegenítésétől, amelyek Tolcsvai Uzáé és Imre meg Demeter nevű fiaié voltak. Ezek a birtokok Pongrác özvegyétől Debrői Istvánhoz jutottak és ennek hűtlensége miatt a király kezére háramlottak, de ezek jogszerint őket illetik.³¹ 1410. május 6-án a leleszi konvent előtt Toronyai Lanqueus fia Pál — utódot nem remélve — birtokait halála esetére Perényi Péter székelyispánnak hagyja hálából.³² 1418. október 18-án Zsigmond bevezeteti Toronyai Lanqueus lányát Orsolyát Büdi András özvegyét és Chicheri Fodor Ferencet örökölt birtokaikba, közöttük Tolcsva, Vámos, Újfalu, Toronya és Chergeő birtokába.³³ A beiktatásnak ellentmond Perényi Miklós bán fia — László. 1418. november 23-án a leleszi konvent bizonyítja³⁴, hogy előtte Beudi Pető fia András fia Péter a maga és anyja Orsolya nevében részeit Tolcsva, Újfalu stb. falvak birtokában Csicseri Ormos Domokosnak adják. 1419. április 13-án Zsigmond Toronyai Lanqueus Pál nemének megszakadása folytán eladományozhatóvá vált birtokait, *Tholchwa* possessiót, Vámosújfalu és *Chergew* stb. lakatlan possessiókat Upori Gál unokáinak, István erdélyi püspöknek, Lászlónak és Ambrusnak adja.³⁵ 1439. július 24-én azt rögzíti oklevél,³⁶ hogy Stephanus de Tholchwa Gellyénesi porciója ekkor Upori Balázsé. Upori Balázs 1446. november 9-én is birtokos Tholchwa faluban.³⁷

A tolcsvai birtokok megoszlására két évszázadon át közvetlenül, azt követően pedig közvetve további évszázadokon át hatást gyakorló tolcsvai *Lonqueus* és *Uz* családjára vonatkozó adatokat — Détszy Mihály szíves közlése alapján — az alábbiak szerint ismertetjük:

Tolcsva 1486-ban már oppidum volt.³⁸ 1487. február 15-én³⁹ a Zempsciek követelik maguknak Upor Balázs és Pongrác birtokait és jogait és tiltják ezektől Upori László leányát Borbálát és Chekei Jánost, valamint gyermekeit. 1490. január 11-én Zempchei László és fiai János fiaik nevében tiltják az őket illető birtokoktól és elidegenítésétől Upori László lányát Borbálát és Chekei Jánost, továbbá az ezeket megvenni szándékozó Corvin Jánost, illetve Matheus Parvus de Czezet.⁴⁰ Ebben az időben — a XIV. század óta — már igen jelentős a hegyaljai borokból eredő jövedelem. Az egri püspökség borból eredő dézsma jövedelme regisztrálásának köszönhetjük például a Tolcsvára vonatkozó 1492—1496. évi adatokat is.⁴¹ (1492-ben a bortized felét Thárczay János vette meg 105 forintért, a másik felét a királyi iroda intézője, Szathmáry György bírta a püspöktől.⁴² 1493-ban és 1494-ben hasonlóan a tolcsvai összes bortizedeket gagy Horváth

János vette meg 220 forintért.⁴³ 1495-ben Dwholy Pál és Zwinya Máté fizetett 220 forintot.⁴⁴ A XV. század végén a sáros-vármegyei tárczai és tótselymesi Tárczay János volt a részbeni ura Tolcsva városnak és VámosÚjfalú birtoknak.⁴⁵ Tárczay János 1500-tól a székelyek ispánja lett. Tárczay Miklós 1512-ben Perényi Miklósnak adja sárosi birtokért az ő tolcsvai, vámosújfalusi stb. birtokrészeit.⁴⁶ 1524. november 11-én⁴⁷ Ruszkai Dobó Ferenc pert indít Perényi Gábor ellen, mert Perényi Imre 13 évvel előbb elfoglalta többek között tolcsvai kúriáját és részeit, Vámosújfalut stb., amelyeket 1524-ben Perényi Péter és Ferenc birtokolnak. 1526-ban Perényi Imréné Kanizsai Dorottya Tolcsváról Kassától építőmestert kér.⁴⁸ A Perényiek 1567-ig maradtak Tolcsva birtokosai, 1567-től 1573-ig a szepesi Kamara volt a kezelője.

1568-ban Tolcsván 95 ház volt, tehát több, mint Szerencsen (90), vagy mint Zemplénben (80), illetve mint Bodrogkeresztúron (90).⁴⁹ Ebben az időben már a Hegyalja legnagyobb része egészen el volt pusztítva.

1573-ban a sárospataki uradalom részeként Dobó birtok lesz, majd a Dobó örökösöké (Perényi Zsófia és fiai Székely Jakab) 1608-ig, amikor is a Lórántffy lányok kapják meg és Zsuzsanna hozományaként 1616-tól Rákóczi birtok. Ismeretes az is, hogy I. Rákóczi György a lizskai uradalom kivételével a hegyaljai borvidék egyedüli urává vált, s e borvidék birtokát fél évszázadra biztosította családjának.⁵⁰ 1632-ről 1660-ra a többszörösére növekedett a hegy-

aljai Rákóczi birtokok tized- és kilenced borhozama és az itteni saját termelésű is négy és félszeresére nőtt (együtt közel négyezer hordó bor évenként!).⁵¹

Tolcsván 1632-ben 36-an szolgáltak ökrökkel, 85-en gyalogszeresen, 64-en szellérek voltak a Rákóczi család jobbágysai közül, s csak 25-en voltak, akik nem szolgáltak, mivel valami hivataluk volt.⁵² Közülük Somi Mártonról azt írja az urbárium: „Az castelban lakik.” (Vajjon melyik és milyen „castel”-ről van szó?) Tolcsván ekkor a Rákócziaknak négy pincéjük és dézsmaházuk, valamint Hajas nevű, felőlcsapós, két kőre forgó, jó és ép állapotban levő malmuk is volt akkor itt.⁵³ Néhány évvel később Nagytolcsván már 7 pincéről szólnak a számadási iratok és 1638-ban két malmot — egy kásatorót és egy lisztelőt — említenek.⁵⁴ 1648-ban 123 a jobbágy családfők száma.⁵⁵ Az 1648. évi urbáriumban szerepel a *Dakszegh* utca, amely nyilván a XIV. századi Dok, vagy Dak fiainak egykori birtokrésze, amelyet az 1398. évi osztozási oklevél említ és kétségtelenül a mai Dessewffy kastély helye!

A XVII. század során tolcsvai birtokos volt a Bónis család is, mely előnevét is innen kapta; a címeres levelét 1655. II. 1-én nyerte el,⁵⁶ de e család egyes tagjai már 1615. I. 24-én nemességet nyertek és kihirdetésük Zemplén megyében megtörtént.⁵⁷ Bónis György nevű birtokos lakott már 1606. év folyamán Nagytolcsva mezővárosban a *Melitszeren* levő házban, feleségével Beregszászi Lantos Zsófiával. Második házasságát Somodi Annával — egy vagyonos polgári család leányával — kötötte, s 1625-ben együtt (már mint sátoraljaújhelyi lakos nemesek) kötnek megállapodást bizonyos tolcsvai szőlők vételására vonatkozóan Tolcsva főbírája előtt.⁵⁸ Kedvező anyagi helyzetükre utal az, hogy Rákóczi György 1628-ban Bónis Györgytől 600 ezüst tallér kölcsönt vett fel adóslevélre.⁵⁹ Bónis György fiát — az 1624-től 1675-ig élt Györgyöt — is gyanúsították a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétellel és jószágait is elkobozták, csak felesége válthatta vissza 2000 forintért.⁶⁰ Az 1673. II. 6-i összeíráskor Bónis György házáról írták: „Curia nobilitaris bene lapidibus extructa...”⁶¹ Az idősebb Bónis Györggyel együtt nemességet nyert testvérnek, Ferencnek a fiát Ferencet (aki 1627-ben született) ugyanezen hűtlenségi okokból halálra ítélték és 1671. április 30-án Pozsonyban — mint az összeesküvés egyik szervezőjét és vezérét — ki is végezték (lefejezték).⁶² Bónis Ferenc a család vagyonát jelentős mértékben növelte, s Kassán, Sátoraljaújhelyben és Tolcsván voltak úri házai; 1668-tól négy faluval együtt Füzér várát is bérelte.⁶³ Az 1676. június 16-i összeírás⁶⁴ Bónis Ferencnek két tolcsvai házát is említi. E század elején közzétett feltételezések szerint „a Bónis kúria Tolcsva közepe táján”, az akkori „Kecskés, vagy Csengettyű utcában volt.”⁶⁵ Azt, hogy melyik Bónis kúria lehetett ott, nem sikerült beazonosítani.

1634-ben Vinnay Jánosnak, 1649-ben Sándor Miklósnak,⁶⁶ 1655-től Klobusitzky Andrásnak (aki 1650-től pataki prefektus) is volt birtoka Tolcsván.⁶⁷ Az 1680-as évektől a Szirmay család tolcsvai birtokszerzéseire vonatkozóan is igen sok adatot nyerhetünk Szirmay Andrásnak (Thököly Imre titoktartójának és tűzérési főfelügyelőjének) közel három és fél évtizeden át vezetett, igen sok gazdasági — bevételi, ráfordítási, kiadási stb. — adatot tartalmazó naplójából.⁶⁸ A napló egyes adataival és a XVII. századi birtoklasi adatokkal szükség-szerűen foglalkozunk a korábbiaknál és a későbbiekben írottaknál nagyobb részletességgel, mivel ezekből számos utalást nyerhetünk és következtetést

alapozhatunk meg a tanulmányban szereplő 3 legfontosabb helyi kastély építéstörténetével kapcsolatban. Ugyanezen okokból nem érdektelen, hogy Tolcsván már 1638-ban volt Eperjes városának egy — a földesúr részére járó szolgáltatások alól mentes — háza,⁶⁹ s még az 1679—1683. évi örökvallásokban is szerepel az Eperjes városi birtok melletti szomszédságra való utalás.⁷⁰

Tolcsva 1680-ban behódolt a töröknek; ismeretes Ali basa 1680. szeptember 17-i hitlevele,⁷¹ valamint Musztafa Zachim 1680. október 12-én Egerből írott adóztató levele.⁷²

Szirmay András 1683. évi bényei szőlők és szabadház vásárlás után⁷³ Tolcsván 1694-ben is vett szőlőket és 1695-ben már azok munkájára is költ.⁷⁴ 1696-ban Tolcsván a *Kút-patakán* vett egy szőlőt 600 forintért.⁷⁵ 1698-ban a tolcsvai várhegyi és kútpataki szőlőinek borterméséről, valamint az ezek kőgátjaira, vízárkaira, ültetésére, kőrakásainak elhordására fordított rendkívüli kiadásait említi.⁷⁶ 1696-ban leírja azt is, hogy bátyja Szirmay István ítélőmester báróságot nyert a maga és örökbefogadott fia — Dessewffy Tamás — részére.⁷⁷ 1699-ben mecenzéfiakkal dolgoztatott olaszi és tolcsvai (várhegyi) szőlőiben.⁷⁸ 1700-ban feljegyzi, hogy ekkor a Hegyalján Liskán, Vámos-Újfaluban, Olasziban, Tolcsván (Várhegyiekben, Kútpatkán) termett bora.⁷⁹ 1707-ben már arról is ír, hogy tolcsvai házából árendát kapott, továbbá hogy az *Előhegy-tetőn* vett egy szőlőt.⁸⁰ Ugyanebben az évben mecenzéfiak dolgoztak két várhegyi szőlőjében, a *Bik oldaliban*, a két kútpatakiban, a *Somi-beliben*; kőgátakat, vizesárkokat, árkokat készítve.⁸¹ Számadásaiból kitűnik, hogy sokat fordított szőlőinek kultúrájára. Tolcsvai árendás bevételeit most már ismételtelen említi. 1709-ben Tolcsván szőlőt is cserél.⁸² 1711. május 8-án meghalt Pozsonyban az időközben már grófi rangot is elnyert bátyja és Szirmay András fiára hagyta „Tolcsvai megégett házát, ott Cziróka szőlőt és Tarczalt négyszegű szőlejét.” Ugyanekkor vett még Tolcsván a *Várhegyen* két további szőlőt, majd gróf Szirmay Tamással is kedvező megállapodást kötött további örökrészek átengedése tárgyában. Az örökség és az átengedett részek értéke 23 715 forintot tett ki.⁸³

1712-ben 25 ezer zszindelyt, 24 ezer zszindelyszeget, 25 000 lécszeget, 200 spernagelt, hámorokban vasat, Eperjest deszkát, Tokajban szálfát, Nagymihályból léceket stb. vett, s mint írja „Szarufát negyven párt jobbágyimmal molnáraimmal faragtattam és zszindelyeztettem Tolcsvai házamnak az eleit ezidén.”⁸⁴ Ugyanekkor 400 000 téglát égetéséről is szól.

1713-ban már a *Gyopároson*, *Bikoldalt*, *Nagykőnél*, *Előhegyen*, *Kétkútpatkán*, *Gattyosban* és *Puljaköpdéken* levő tolcsvai szőlőit említi. Ugyanekkor leírja, hogy a pazdicsi nagy palotájának boltozatjáért kifizetett 178 forint mellett tolcsvai házára ez évben készpénzben 58 forintot költött, azonban „ez a summa Molnárím és gyalog Szeresseim munkáján és sok vecturáim kívül. Nagy Mihályi malmot is ezidén építettem. Mecenzéfiék fundamentomért: f 50.—. Az Sem az Malom, Sem a Tolcsvai ház nem kész.”⁸⁵ Szirmay András naplója ez évben befejeződik, de ő még egy évtizeden át él és tölt be megyei tisztségeket, növeli a családi vagyont.

A Rákócziak tolcsvai és erdőbényei birtokait II. Rákóczi Ferenc 1700-ban a Stegner családnak adta zálogba.⁸⁶ A szatmári békekötés után a nagykiterjedésű Rákóczi birtokokon sokan osztoztak: részint adományként kapták, részben

megvették a kincstártól. 1747-ben még volt birtoka Tolcsván a Klobusitzke családnak is, de a tolcsvai birtokok legnagyobb része a Szirmay család kezébe került, bár birtokos volt még itt a Mezőssy és a gróf Sennyey család is.⁸⁷ A Szirmayak ebben az időben már egyedül Zemplén megyében 82 helységben voltak birtokosok. A naplói ró Szirmay András unokája 1802. december 31-én kapta meg a „tolcsvai és erdőbényei” előnevet.⁸⁸ A gróf Desseffy család a Szirmayak révén, illetve leányágon került a tolcsvai birtokosok, kastélytulajdonosok közé.⁸⁹ A XIX. század későbbi évtizedeiben birtokossá vált báró Waldbott család Bretzenheim rokonság révén került birtokba.⁹⁰ Báró Waldbott Frigyes báró Beust Hedvigát vette feleségül, aki Bretzenheim Károly Ágost herceg leszármazottja volt. A Bretzenheimek a Trautsonok megszakadása után, 1808. évi adománnyal lettek hegyaljai nagybirtokosok. A XIX., illetve a XX. század során tolcsvai udvarházak tulajdonosaiként szerepeltek még a Stépán és a Szemere családok is.

A múlt század végi és e század elejei történeti feldolgozások említést tesznek arról is, hogy Tolcsván a középkorban vár is állott. *Borovszky Samu* szerint: „Hajdani várának nyomai a Várhegy tetején a múlt század közepén még láthatók voltak, de ma már alig van valami nyomuk.”⁹¹ *Dongó Gyárfás Géza* a Hegyalját védő várrendszer kővárai között (Patak, Keresztúr, Tállya várai mellett) sorolja fel Tolcsva várát.⁹² *Könyöki József*nek Magyarország várainról készített jegyzéke az elpusztult várak között sorolja a zempléni-megyei Tölcsvárat.⁹³ Magyarország középkori várai között *Czobor Béla* is említi a Tolcsva fölötti *Várhegyen* levő várát.⁹⁴ A XX. század elején arról írnak, hogy a „Várhegy tetején várromok vannak és egy tó, amelytől némelyek a nevét is származtatják, mintha Tósvár lett volna hajdan.”⁹⁵ *Détshy Mihály* viszont arra mutatott rá, hogy nincs hiteles forrás arra, hogy Tolcsván az Árpádkorban állott vár, amint hegyaljai várrendszeréről sem beszélhetünk. Könyöki Tölcsvára aligha helyezhető ide, *Tósvár* naiv etimológiája legfeljebb kuriózumként kezelhető.⁹⁶

A középkori település nagymértékű fejlődését az egyre növekvő mértékű szőlőművelés segítette elő. A hegyaljai szőlőtermesztés már az Árpádházi királyok alatt is nagyméretű volt és nagyszámú adat bizonyítja azt, hogy IV. Béla, V. István a XIII. század közepén és második felében a mai Sátoraljaújhely, Sárospatak, Bodrogolaszi, Olaszliszka stb. újjáalapítása, királyi szőlőművesek telepítése stb. érdekében milyen intézkedéseket tett.⁹⁷

A magyar városfejlődés és városépítés történetének vizsgálói egyetértően mutatnak rá, hogy Tokajhegyalján és környékén a városiasodás már a XIII. században megkezdődött.⁹⁸ Történeiszek az egész középkori Magyarországon kialakult XIV—XV. századi mezővárosok számát kb. 800-ra teszik,⁹⁹ ebből a mai országterületre mintegy 30% jut. Nem vitás, hogy ezek között van Gönc, Abaújszántó, Megyaszó, Mád, Szerencs, Tállya, Tokaj, Tarcsl, Erdőbénye, Tolcsva, Bodrogkeresztúr, Olaszliszka és Sátoraljaújhely is, s ezeknek a fejlődése a XVII. században is tartott, illetve megismétlődött. Ez az újravirágzás a súlyos történelmi események és az állandó létbizonytalanság ellenére, a kettős adóteher mellett is szükségszerű volt, a szerémségi borvidékek elvesztése után a Hegyaljával szemben támasztott szőlőtermesztési követelményekkel, az aszúbor-készítés XVI. század közepi felfedezésével, az északi és északkeleti szom-

szédokkal megélenkült kapcsolatokkal és a viszonylagos védettséggel függött össze. A hegyaljai mezővárosok legtöbbjét még vár is védte, ahol vár nem volt, ott pedig megerősített földesúri udvarházakat építettek, hiszen azok uradalmi központul, vagy dézsmahelyül is szolgáltak. A szőlőtermelő mezővárosok lakosságából kikerült egy hazai felvásárló és közvetítő réteg,¹⁰⁰ s egyre szélesebbkörű lett a bérmunka. „A Rákócziak nagykiterjedésű birtokain a majorok, illetve a borgazdaságok voltak a gazdálkodás szervezeti alapegységei. Az inventáriumok tanúságai szerint egy-egy major kiterjedt épülettömbből (majorház, cselédházak, gabonás, istállók, ólak, különböző malmok, kocsmák, mézszárszék stb.), s ehhez csatlakozó csűrös, veteményes, virágos, gyümölcsös, méhes kertekből állott. A borgazdaságokban rendszerint présházat, pincéket, néha kocsmát, mézszárszékét és egyéb gazdasági épületeket, többek között a vincellér lakását említik az inventáriumok.”¹⁰¹

Tolcsva borát az elmúlt évszázadokban is a legjobb hegyaljai borok közé sorolták, s Tolcsva az elsőosztályú bortermelő helyek közé számított. Már a múlt század elején azt írták, hogy a „tolcsvaiak és bényeiek a legtartósabbak, és a tengeren szállítva sem esik legkisebb hiba bennük”,¹⁰² illetve, hogy „a tolcsvai bor a Caecubiát legyőzi; jobb ennél, mert romlatlanul járja be a tengereket”.¹³ (A Caecubia római bor volt.)

Tolcsva nevét a legrégebb ismert magyar térképen — Lázár deák 1528. évi térképén — nem tüntették fel, de Liszka toronnyal való jelölését követően, közvetlenül a szomszédságában és ugyancsak a hegyek szélén van egy másik (tornyos-épületes) jelölés, amely — figyelembevételével a térkép pontosságát, Szántó, Tállya, Tarcal, Tokaj, Liszka, Sárospatak, Újhely hegyeket övező karéjának egymáshoz viszonyítottan is megfelelő topográfiai meghatározását — csakis Tolcsvát jelölheti.¹⁰⁴

1. Legjelentősebb és legrégebb műemléki épülete a Bajcsy Zsilinszky u. 67. szám alatt levő *gótikus plébániatemplom*, melyet a még meglévő XIV. századi jellegű gótikus részletei alapján a XIV. században építettnek tekinthetünk. Korábbi építészeti részletek jelenleg nem ismeretesek. A hajó felezőjében — délen — találjuk a masszív, gótikus tornyot, melynek csillagboltozatos alsó szintje a hajóba nyílik; oldalkápolnaként használják, s az északi oldalon ennek megfelelően ugyancsak kápolnát alakítottak ki. A torony gótikus ablakain kívül szép mérműves ablakokat találunk a hajó déli, támpilléres oldalán is. A hajó Kelet-Nyugati irányú, azonban a nyolcszög három oldalával záruló szentély nem a keleti, hanem a nyugati oldalon található; a hajó keleti végét barokk-kori kórossal toldották meg, alakították át. Az északi oldalon a kápolna mellett sekrestyéből és oratóriumból álló toldalék található. A barokk-kori átépítést a torony falgalériája, zsindefedésű toronysisakja, a belső részletek barokk stílusa, a hajó fiókos-donga boltozata, a barokk sekrestye-ajtó stb. mutatja.

A domboldalban, sokszögletű fallal körülvevett kiemelkedő területen fekvő templom szabadonálló építmény. A kiemeltséget mutatja az is, hogy a templom bejárata előtti utcarész szintje 119 méteres tengerszint feletti magasságban van, míg a templom 124 méteres tengerszint feletti magasságban fekszik, s a település mind dél felé, mind kelet felé erősen lejtős területen terül el; a templomtól nyugatra nincsenek lakóépületek, az északi oldalon is csak az utóbbi évszázad-

ban épült két lakóház és néhány gazdasági épület; egyébként ezen az oldalon a legközelebbi „szomszéd” a mintegy százhusz méterre felépített, XVII. századi eredetű Rákóczi kastély volt.

Érdekességként említjük meg, hogy hasonlóan domboldalban, falakkal körülvett, kiemelt területen épült fel az ugyancsak gótikus szerencsi templom is, melynél ugyancsak a gótikus támpillérekkel erősített, kelet-nyugati irányú hajó felezési pontján épült meg a torony, itt azonban a keleti oldalon maradt meg — a középkori kívánalmaknak megfelelően — a szentély. A környéken, a hegyaljai mezővárosokban a XIV—XV. században egyébként nagy számban épültek a jelentős méretű gótikus templomok, így például Olaszliszván 1332-ben a

1. kép. Tolcsva, róm. kat. templom

2. kép. A róm. kat. templom és a Rákóczi kastély helyszínrajza

„Boldog-Asszony” tiszteletére (ennek jelentős átalakítása 1632—34-ben és a XVIII. században következett be); az ugyancsak XIV. századi eredetű — szent László tiszteletére emelt — nagyméretű tállyai templomot 1720-ban, 1757-ben, majd 1861-ben építették át; Mád nagyméretű gótikus temploma a XIV. században már fennállott; 1651-ben és a XVIII. században építették át; Megyaszó református temploma a XV. században épült, gyökeresen átépítették 1912-ben; Abaújszántó róm. katolikus templomát a XIV. században építették, az újjászentelés során Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére szentelték, s hajója boltozatainak átalakítására a XVIII. század végén, a XIX. század első éveiben

került sor; Gönc gótikus temploma ugyancsak a XIV. században épült, a XVIII. század közepén és a XIX. század során többször és jelentősen átalakítják; Tarczal rk. templomának a tornya őrzi még a gótikus jegyeket és a XVII., valamint a XVIII. századi átalakítások hatásait, a templom hajója a XVIII. század második felében épült; Erdőbénye Szent Márton tiszteletére szentel templomáról is vannak XIV. századi adatok, a jelenlegi XVII., XVIII., és XIX.; századi kiépítés és átalakítások emlékeit mutatja. Folytathatnánk a sort, de ez nem célja a jelen ismertetésnek, viszont indokoltnak tartjuk annak felvetését, hogy célszerű lenne a viszonylag kis területen a XIV. és XV. században felépült nagyszámú — gótikus emléanyagunkban jelentős helyet elfoglaló — templom építési körülményeinek, történetének, alaprajzainak, faragványainak, mérműveinek stb. behatóbb és összehasonlító vizsgálata, az építészeti példák és (feltehetőleg) felvidéki mestereink, céheink tevékenységéhez újabb adatok gyűjtése.

A tolcsvai templommal kapcsolatban meg kell még említenünk azt az 1806. márciusi eseményt, melyről több zemplénmegyei forrás ad hírt: „1806. március hó 14-ről 15-re virradón át Tolcsva rk. templomában szállásolt a szent korona”, melyet 62 tagú bandérium kísért ide.¹⁰⁵

A templom berendezései közül a déli oldalkápolnában levő barokk oltár, az északi oldalkápolnában található rokokó oltár említésre méltó. A klasszicista szószék, a főoltár és az egyéb berendezések nem képviselnek különösebb művészi értéket.

A templomon 1954-ben végeztek helyreállítási munkálatokat, melyek során a megdőlt toronysisakot kijavították ugyan, de a szép gótikus ablakrácsokat sajnálatos módon lemeszelték. A torony képe az 1. számú felvételen, helyszínrajz a 2. képen látható.

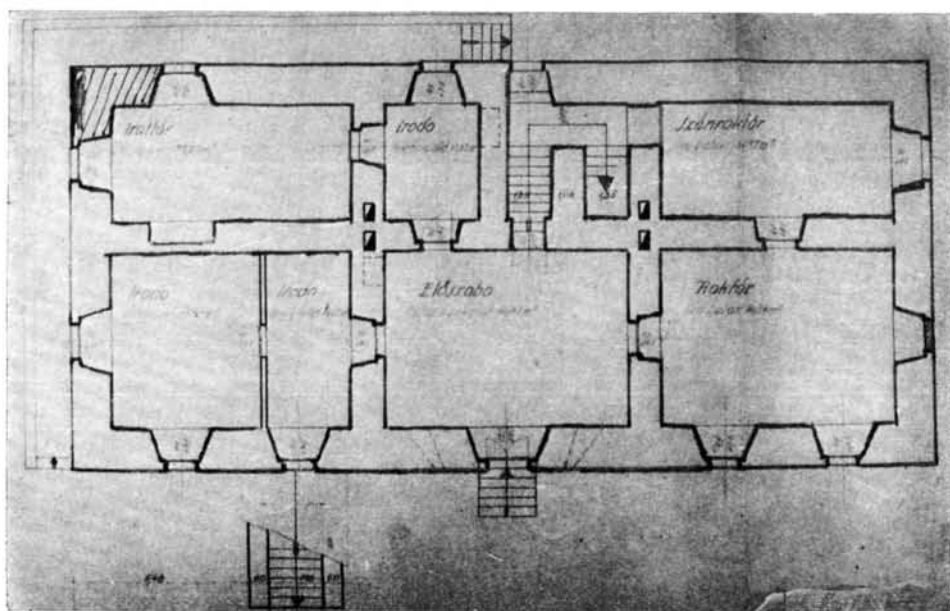
2. Korabarokk kastélyépítészetünk egyik reprezentánsának tekinthetjük a Tolcsva Kossuth u. 63. szám alatti épületet, melyet Király udvari kastélynak, *Rákóczi kastély*nek neveznek. Az épületről *Gerő László* a következőket írja: „A várkastélyok építési korszakának a vége felé keletkezhetett a tolcsvai ún. Rákóczi-vár, melynek vastag falai, ritkán ülő és szélesen, vastagon keretelt, reneszánsz-korabarokk keretelésű ablakai, teknőboltozatos emeleti és dongaboltozatos földszinti helyiségei vannak. A két, emeleti boltozott, nagyméretű sarok-helyiség kastély-jellegű. Nem találunk az épület sarkain kiugró védőtornyokat vagy bástyákat, de a közepén elhelyezett bejárati kaput a bejáraton belüli boltozott csarnokból kétoldalt szabályosan képzett, ferde irányú lőrések védik.”¹⁰⁶ A szóbanforgó lőréseket a földszinti alaprajzról készített 3. képünk is mutatja.

Ez a kastély különös figyelmet érdemel. Domboldalban, kiemelkedő, de mégis védett helyen megépített, hajdan nagy kerttel körülvett, egy emeletes épület. 26,28 méter hosszúságú, 12,70 méter szélességű hossznegyszögön emelkedő zárt tömb, mely mind méretarányaival, mind belső térsorolásával típusosnak tekinthető a XVII. század felső-magyarországi építészetben. E típus példaként különösen sokat emlegetik a szakirodalomban a bethlenfalvi volt Thurzó kastélyt, mellyel nagyon sok egyezőséget találunk. Nagyon sok a hasonlóság a kékeddi kastély régebbi részével és a fricsi kastállyal is. Bethlenfalván és Tolcsván a főhomlokzat felé 3—3 helyiség, a hátsó front felé pedig 4—4 helyiség

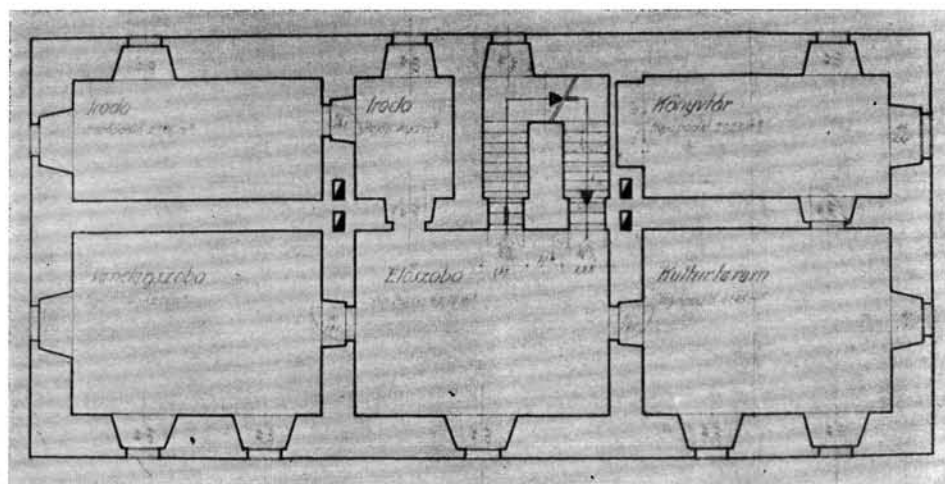
helyezkedik el. A kékedi és a fricsi alaprajz lényegében csak abban tér el, hogy a két utóbbinál a főhomlokzat két sarkához aplicáltak egy-egy saroktoronyt. Bethlenfalván és Tolcsván — de Fricsen is — a feljárat az emeletre a földszinti előtérből indul. A kékedi összehasonlításokat is a korábbi terepszint figyelembevételével kellene elvégezni.

Az ablakosztás ugyan kissé eltér egymástól (Tolcsván 2+1+2; Bethlenfalván 2+3+2 ritmusú), de azonos nyílások kialakítására is lehetőséget nyújtottak a hasonló épületszerkezetek, falsíkok és térsorolás. A hátsó tractus (a mindnégy esetben két tractusos épületnél) mindegyiknél keskenyebb az első tractusnál. Bethlenfalván és a tolcsvai Király-udvari kastélynál még a falvastagságok is azonosnak tekinthetők (1,15—1,25 métereseek). Az említett épületek hosszúságának és szélességének aránya is megközelítőleg azonos, abszolút mértékben is kicsiny az eltérés. Nem célunk az azonosságok és hasonlóságok, valamint eltérések mélyrehatóbb részletezése, de a felsorolt adatokkal arra kívánunk reámutatni, hogy ennél a viszonylag csak kis mértékben megváltoztatott épületnél mennyire érvényesülnek az építészeti szempontból és történeti vontakozásban is zártabb területnek tekinthető Szepes, Sáros, Zemplén- és Abaúj megyei stílusfejlődési jellegzetességek és kölcsönhatások.

A tolcsvai kastély ismertetését folytatva, érdekességként kell kiemelnünk a széles ablakállású homlokzati kialakítást, mely elsősorban kora-barokk épületeinket jellemezte, a későbbi barokk épületeinken az ablakok közötti távolság csökkent. A kevésbé védhető hátsó homlokzaton még kevesebb a nyílások száma. A kis számú ablakot nagyon szépen hangsúlyozzák a széles és vastag

3. kép. A Rákóczi kastély földszinti alaprajza

4. kép. A Rákóczi kastély emeleti alaprajza

reneszánsz-korabarokk keretelések. Az épület 1960-ban helyreállított korai barokk festett homlokzati architektúrája, a sarkok armírozása ugyancsak felleveníti az eredeti stílushatásokat.

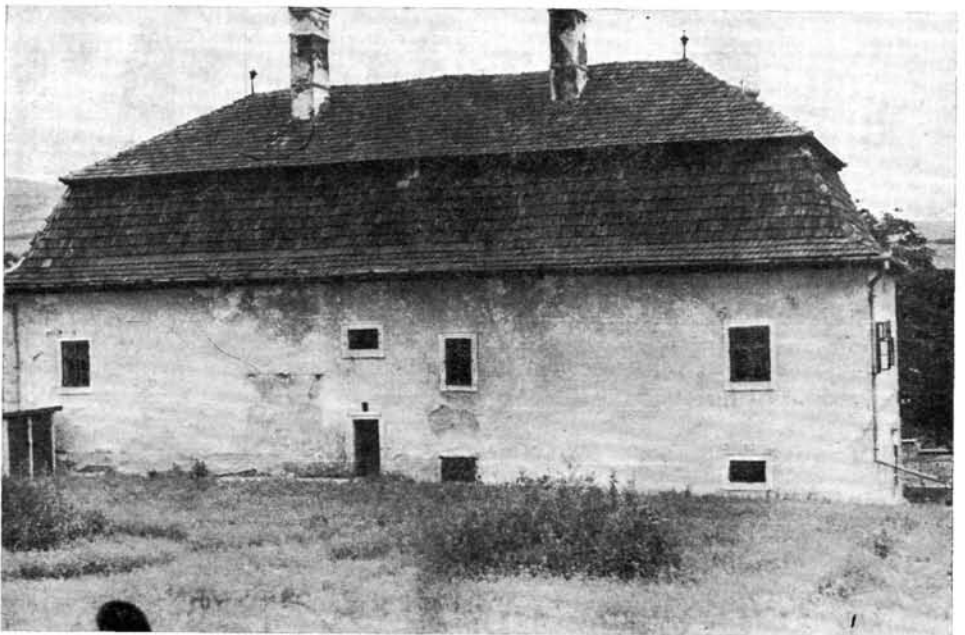
Az épület manzard-tető, de valószínű, hogy a tetőszerkezet gondos vizsgálatával megállapítható lenne az, hogy korábban oromfalak, a védekezési lehetőséget fokozó — és a hivatkozott felvidéki példákhoz hasonlóan — pártázatok is voltak, de azokat a későbbi századokban lebontották és a hajdani — középvonal felé lejtő két félnyeregű — úgynevezett „lepketető” helyett alakították ki a manzardtetőt. Meg kell említeni viszont azt is, hogy I. Rákóczi György Váradon és Gyulafehérváron már 1630-ban lebontatja az alig tíz évvel előbb épített pártázatokat, melyek súlyos beázásokat okoztak.

Mind a földszinti alaprajzot bemutató felvételünkről, mind az emeleti alaprajzot ábrázoló képről látható az ablak- és ajtónyílások fülkeszerű, kifelé erőteljesen szűkülő, lőréses jellege. (A belső részen kétméteres nyílások 95 centiméterre szűkülnek.) Az alig 1,20 méter széles főbejáratot mindkét oldalról 30 centiméteresre lekeskenyedt, a bejáró előtti részre ferdén irányuló lőréses biztosítják. Még az emeleti feljáró elhelyezése és jellege is fokozza a védelmi lehetőséget, a szükségszerint az emeletre felhúzódott házbéliek védekezését, melyre a XVII. század során és a XVIII. század első évtizedében sokszor lehetett szükség. A főhomlokzat felé néző három földszinti és három emeleti nagyobb helyiség szinte azonos méretű (41–43 négyzetméteresek), megfelel a XVII. század közepén szokásos nagyobb-szoba méreteknél. A helyiségek általában fiókos dongaboltozatúak, de az emeleti helyiségek közül kettőnek — szép stukkódíszítésű — teknőboltozata van.

A kastély kezelője a Tokaj-Hegyaljai Borkombinát, a helyreállított épületet kulturális és reprezentatív célokra használja. A kastély mögött nagyméretű, többezer hektoliter bor tárolására alkalmas pincerendszer van. A hajdani

5. kép. A Rákóczi kastély keleti (fő-) homlokzata

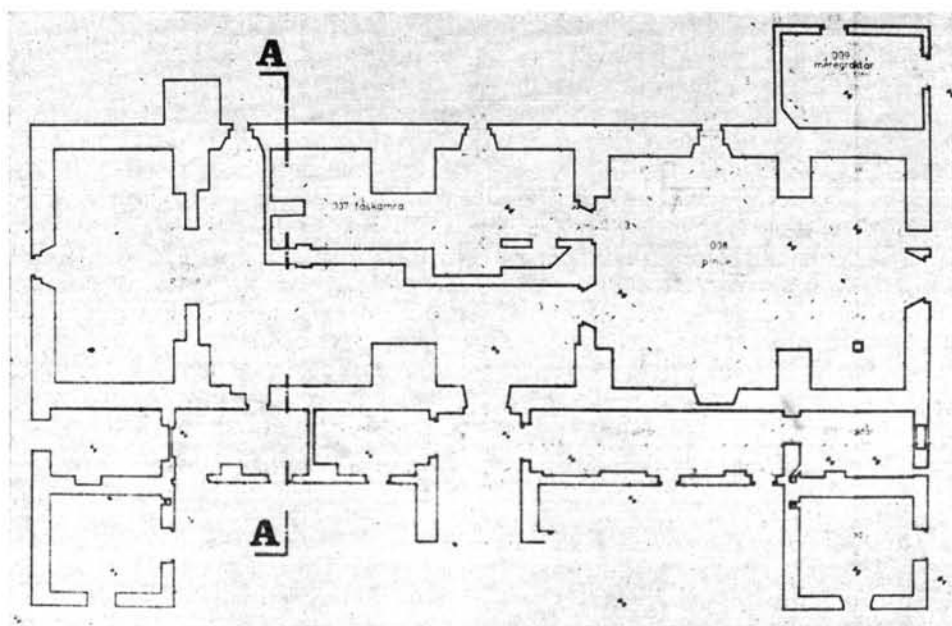
6. kép. A Rákóczi kastély nyugati (hátsó) homlokzata

nagyméretű kastélyudvart és kertjeit övező kőfalak már csak kis részben állanak és a mintegy 150 méter hosszú és 120 méter széles egykori telek egységét több lakóépület és gazdasági épület beépítése bontotta meg.

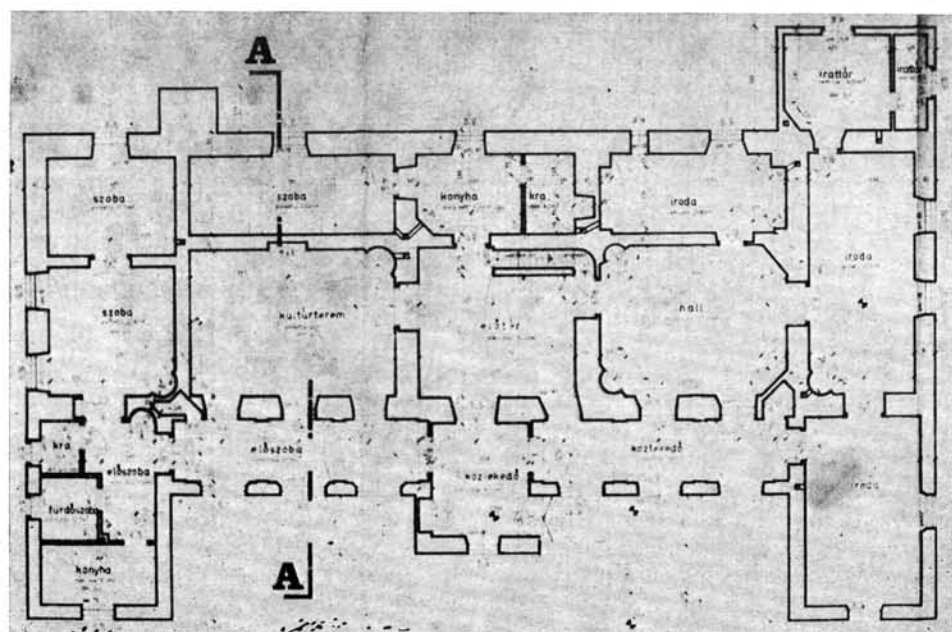
A kastély építésének pontos idejét nem ismerjük. A történeti részben ismertett adatokból is látható, hogy a Rákóczi család már a XVII. század második évtizedétől Tolcsva legnagyobb részének a birtokosa volt, s a legtöbb építkezésükről az 1648-ig terjedő időből van adat. A Rákócziak gazdasági iratai között ezen időszakban tarcali-, tokaji-, tállyai-, újhelyi stb. udvarházakra vonatkozó adatok szerepelnek, de Tolcsván csak az egyre növekvő számú jobbágyokról, szolgálattevőjükről, a pincéik, malmaik szaporodásáról olvashatunk. 1650. szeptember 21-én Lórántffy Zsuzsanna írja Klobusitzkynek, hogy Tolcsván is kellene borházat építeni. 1653. február 3-án ez ügyben követ hányattak Patakon; 1654. március 16-án a fejedelemasszony újra ír, hogy az Újhelyi és Tolcsvai házakat meg kellene építeni. Tény viszont az is, hogy 1632-ben már „az castelban lakik” egyik emberük. Az is tény, hogy az összehasonlításokban említett fricsi kastély 1623-ban, vagy 1630-ban már megépült; a számos hasonlóságot mutató kékedi kastélyt már 1613-ban megújítják; Bethlenfalva kastélyának építési ideje: 1564., s 1659-ben már felépül — ugyancsak Tolcsván — a későbbiekben ismertetendő másik urasági kastélynak, a volt Dessewffy kastélynak nevezett épület legrégebbnek tekinthető része is. (Ez a legrégebb rész — a kastély középrésze — alaprajzilag viszont teljesen egyezik a királyudvari kastély alaprajzával!) A reneszánsz és korabarokk részletek ismeretében, az épület tiszta rendszere alapján és a birtoklási viszonyok figyelembevételével e kastélynak a XVII. század első évtizedeiben való megépítését tételezhetjük fel, s a fejedelemasszony által sürgetett tolcsvai ház-építkezés a másik (most ún. Desewffy) kastélyra vonatkozhat.

Sajnos nem ismeretes az építőmester sem, azonban figyelembevételével azt, hogy az igen nagy hasonlóságot és számos azonosságot felmutató kastélyok közül a kékedi Kassa közelében van; az Eperjes és Lőcse között fekvő fricsi kastélyt kassai építőmester (Sorger Bálint) építette, a bethlenfalvai kastély is Kassa és Eperjes közelségében fekszik; a XVI. század harmadik évtizedében Perényi Imréné tolcsvai birtokosként Kassáról kér építőmestert stb. valószínűnek tartjuk, hogy a XVII. században épült tolcsvai kastélyokat is kassai, vagy eperjesi kőművesmester tervezte és kivitelezte. A hegyaljai borvidékkel már hosszabb ideje szoros kapcsolatban álló két városban a XVI—XVII. század folyamán fejlett kőműves- és kőfaragó-céhek működtek. Az Eperjessei való közvetlen kapcsolatokra utal, hogy a XVII. század folyamán Eperjes városnak háza volt Tolcsván, a tolcsvai rk. templom nagyharangját is Eperjesen öntötték 1697-ben,¹⁰⁷ de egykorú kőtábla szövege és egyházmegyei jegyzőkönyvek adatai igazolják azt is, hogy az alig 3 kilométerre levő Olasz-Liszka gótikus templomának tornyát 1634-ben az Eperjesről való Stenczel Dániel építette.¹⁰⁸ A tarcali római katolikus templom megmaradt gótikus tornyának egyik támpilléren található felirat is felvidéki mester — Hansmann Márton — 1615. évi munkájáról ad számot. Amennyiben viszont a Rákócziak építtették volna, akkor valószínűleg saját építőmestereik műve lenne.

A kastély keleti (fő-) homlokzatának részletét az 5. kép mutatja be; a teljes főhomlokzat nem fényképezhető az udvar és az épület jórészt beárnyékoló

7. kép. A Desseffy kastély földszinti alaprajza

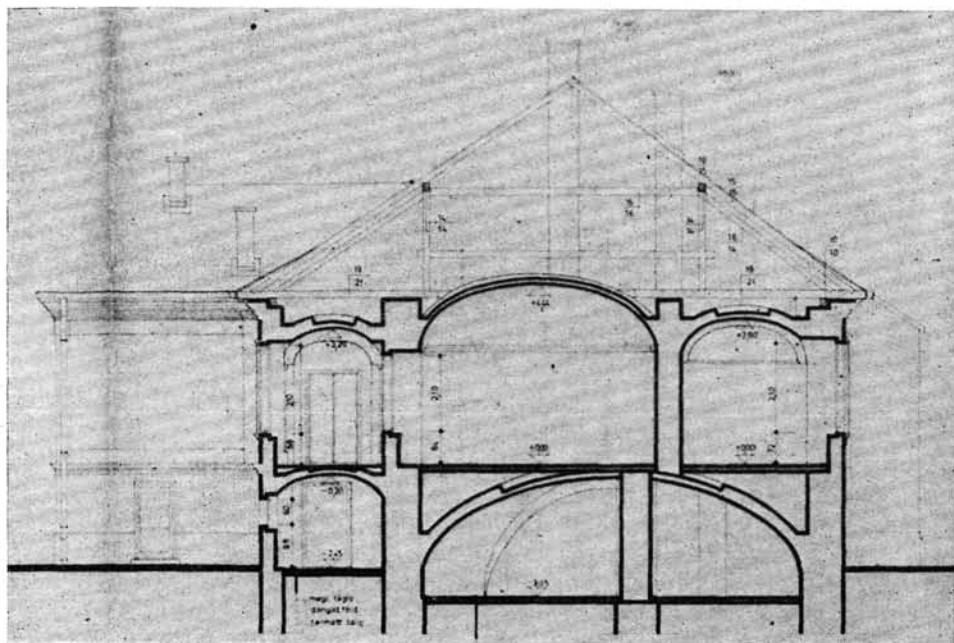

8. kép. A Desseffy kastély emeleti alaprajza

(ugyancsak évszázados) kőrisfa miatt. A 6. kép a kastély hátsó (nyugati) homlokzatát ábrázolja.

3. Tolcsva harmadik jelentős — elsőosztályú — műemléke a Szt. Imre herceg út 4. szám alatti volt *Desseffy kastély*, mely ugyancsak korabarrokk épület — 1659-ből — XIX. századi átépítésekkel és bővítésekkel. Az épület kétszintes. A földszint tulajdonképpen alagsorszerű, dongaboltozatos pince — legalább is a jelenlegi terepviszonyok és feltöltődés mellett —, azonban a helyiségek méreteit, belmagasságát, térsorolását, valamint a hátsó homlokzat felől és belülről is számításba vett párkánymagasságokat figyelembevéve, nem kizárt, hogy a kastély eredeti méretei mellett, s a folyosók és toldalékok megépítése előtt nem pinceként hasznosították. Az épület eredetileg téglalaprajzú zárt tömb volt, melyet előbb mindkét szinten kiszélesítettek az épület teljes hosszúságában végigfutó 2,20 méter, illetve 2,30 méter széles folyosóval, melynek közepén rizalit található, lépcsőfeljáróval. A földszintről az emeletre vezető feljáró eredetileg az alsó szint hátsó (külön fallal védett) részéből vezetett fel az emeleti előtérbe, a XVI—XVII. századi kastélyok falbarejtett és szűkös terjedelmű lépcsőinek módjára, azonban ennek jelentőségét később kiküszöbölték a változott körülmények és a 3,60 méterszer 4,20 méteres közlekedő előtérbe torkolló új lépcsőfeljáró. (A fali feljáró szélessége 0,70 méter volt, míg az újabb 1,65 méter!)

A boltozott folyosókkal kiszélesített épületet a XX. század elején tovább

9. kép. A Desseffy kastély metszete

bővítették a tornác két végéhez hozzátoldott 4,85 méterszer 5,68 méteres, illetve 5,72 méteres, ugyancsak kétszintes résszel. A toldalékok földszinti helyiségei külön külső bejárásokat kaptak, az emeleti új helyiségeket a folyosókkal és a mögöttük levő helyiségekkel kötötték össze. Az épület később még a hátsó homlokzatának egyik szélén is kapott még egy 3,94×6,12 méteres, kétszintes toldalékot, miáltal még tovább romlott az épület alaprajza és tömegének megjelenése. Mindkét szint jelenlegi alaprajzát bemutatjuk a 7. számú és a 8. számú felvételeken, s azok segítségével követhető az alaprajzi változtatások jellege, sőt sorrendje is.

Az alsó szint dongaboltozatos. Amennyiben a boltozatok rendszerét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy egyes közfalak eltávolítása, illetve beépítése előtt ezen a szinten 5 helyiség volt. Mindegyik hosszúsága 8,85 méter, szélességük 4,60, 6,15, 5,21, 6,20, illetve 3,60 méter. A belmagasság 2,80—3,15 méter között változik. A külső főfalak vastagsága 1,01—1,05—1,15 méter, a belső válaszfalaknál találunk azonban 1,35 méteres, sőt 2,25 méteres falrészleteket is!

Az ablakosztás eredetileg itt is igen ritka, 1+1+1 ritmusú volt mindkét oldalon. Az egyes nyílások tengelyvonala közötti távolság 8,90—9,00 méter. A tornác későbbi kiépítésére mutat az is, hogy a hátsó homlokzaton ma is meglevő 3, lőrés szerűen kifelé keskenyedő (1,50 méterről 0,67 méterre szűkülő), ablakkal szemben a jelenlegi tornác felé szimmetrikusan ma is megvan a hajdani nyílások helye, továbbá az is, hogy a pince padlószintje 0,60 méterrel lejjebb van, mint a tornácé. Ezt a 9. szám alatti metszet is érzékelteti.

Az ablakosztások ritmusa az emeleti főhomlokzaton 1+3+1+3+1 volt és maradt a toldalékok kiépítése után is, de két oldal- és egy közép-rizalit jelentkezése mellett. A középrizaliton íves oromzat található, címerrel. A címer faragványait az 1958. évi tatarozásnál elrontották.

Az emelet egyébként két traktusos, a hátsó traktus keskenyebb. 8 helyiség boltíves, a boltozatok teknőboltozatok, vagy hevederek közötti csehsüveg-boltozatok. Az emeleti legnagyobb helyiség (jelenleg kultúrterem) 42,90 négyzetméteres. A külső főfal vastagságok az emeleten 91, 92, 94, 100 centiméteresek.

Az épület hosszúsága: 34,67 méter; szélessége az U alakot kialakító toldalékokkal együtt 18,50 méter (ezek nélkül 14,21 méter, illetve a tornácok nélkül 10,90 méter). Alapterülete (kerekítve) 600 négyzetméter, a beépített légméter: 4,200.

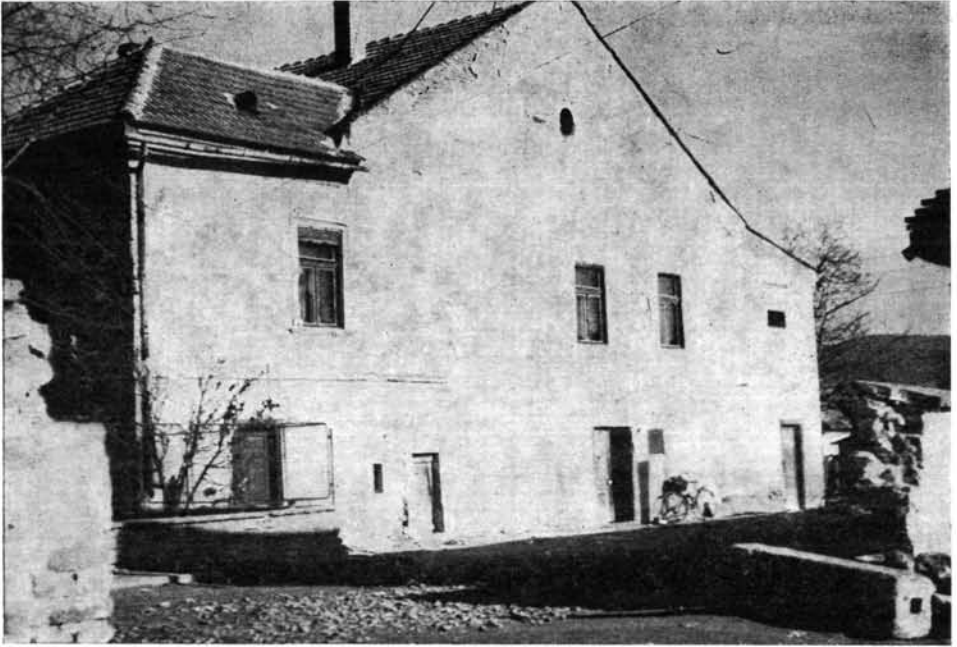
Az 1659. évi építést a belső ajtószemöldökén levő évszám tanúsítja. Konkrét adataink nincsenek sem az építőre, sem az építtetőre. Véleményünk szerint az építőmestert éppenúgy, mint a Király-udvari kastélynál a kassai, vagy eperjesi mesterek között kell keresni, míg építtetőnek a szerzők Bónis Ferencet, Zemplén és Abaúj megyék táblabíráját tartják, mivel a XVII. század ötvenes és hatvanas éveiben a Rákóczi családon kívül csak ő volt jelentős birtokos és igényes építtető Tolcsván; kassai háza is — az ebédlő palotán kívül — 9 szobás volt¹⁰⁹, s a Bónis kúria állott Tolcsva közepe táján. Bónis Ferenc 1671. április 30-i kivégzése után özvegye férjhez ment Uszfalussy Uz Istvánhoz, akit 1679-ben lelőttek, ezt követően — a hajdani Bónisné — harmadik férje Semsey György lett. A XVIII. században a Semsey család már nem birtokos Tolcsván, viszont a történeti részben leírtakból is kitűnik, hogy 1711-ben gróf Szirmay István — korábban a Rákócziak bizalmasa, később a Habsburgok számos ki-

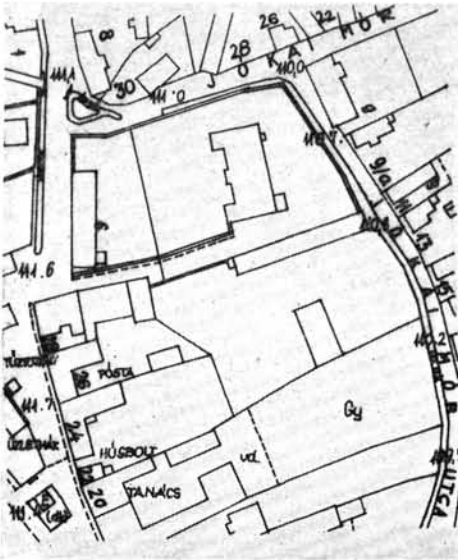
10. kép. A Desseffy kastély főhomlokzata

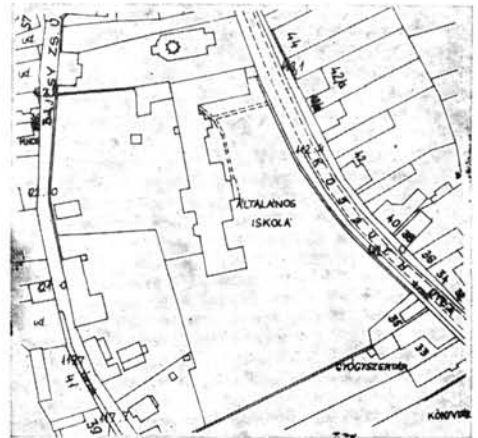
11. kép. A Desseffy kastély címeres középrésze

12. kép. A Desseffy kastély oldalhomlokzata

13. kép. A Desseffy kastély helyszínrajza

14. kép. A Szirmay kastély helyszínrajza

15. kép. A volt Stépan kúria főhomlokzata (OMF. felvétele)

tüntetésének élvezője, nagy hegyaljai birtokszerző — öccsének fiára hagyta tolcsvai „megégett házát”, s mivel azt is tudjuk, hogy Szirmay Andrásnak — az örökhagyó öccsének — ebben az időben volt már Tolcsván háza (melyet tovább-épített és amelyet mi a későbbiekben ismertetendő „Szirmay kastély” elődjének tartunk), véleményünk szerint csak ez a XVII. századi épület lehetett az örökség tárgya, a XIX. században ez került a Desseffy család tulajdonába.

A kastély főhomlokzatát a 10. képen; a címeres középrészét a 11. felvételen, míg a toldalékokkal elrontott oldalhomlokzatot bemutató és a megromlott arányokat érzékeltető képet 12. képen mutatjuk be. A kastély középrészét ábrázoló felvétel bemutatja azt is, hogy az árkádok befalazása után milyen ablaknyílásokat alakítottak ki, s a Rákóczi kastély homlokzati képével való összehasonlítás a legszembetűnőbben kifejezi a korabarokk homlokzati megjelenítéstől való eltéréseket.

A kastély jelenleg a tolcsvai „Békeharcos” Mezőgazdasági Termelőszövetkezet kezelésében van, s a Termelőszövetkezet megbízásából az AGRO-BER Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kirendeltsége most készítette el a helyreállítási terveket, melyektől reméljük, hogy megfelelő kivitelezés esetén az Országos Műemléki Felügyelőség által adott kikötések érvényrejuttatásával elősegítik ennek az értékes XVII. századi műemlékünknek a jobb karba helyezését, méltóbb megjelenítését!

A 13. kép helyszínrajzi tájékoztatást ad, s bemutatja, hogy a kastélyt és a majorságát még most is nagyméretű kert veszi körül, s a tolcsvai kastélyok vonatkozó többi helyszínrajzával (2., 13., 15. sz. felvételek) együtt szemlélteti,

hogy ezek az urasági kastélyok, uradalmi majorságok évszázadokra szólóan hogyan befolyásolták a település belső rendszerének alakulását.

4. Tolcsva negyedik jelentős műemléke a Kossuth u. 35–37. szám alatti volt *Szirmay kastély*, melyet 1820 körül klasszicista stílusban megépített, eklektikus átalakításokkal és bővítésekkel módosított épületként tart számon a hivatalos jegyzék. Szabadonálló, lényegében L alaprajzú épület, melynek északnyugati szárnyához T alakban jelentéktelen északnyugati szárnyat toldottak. Legjelentősebb és leghatásosabb része a középrész négyoszlopos, timpanonos oszlopcsarnoka, az a mögött levő — belső közfalakkal, oszlopokkal stb. — köralakúvá kiképzett csarnok és az innen nyíló faragott díszű famennyezetes és falburkolatú helyiségek. A nagyterem $12,27 \times 8,85$ méteres, tehát 108,6 négyzetméteres.

A kastély síkfödemes, csak részben alapincézett. Igen nagyméretű épület, főtengelyében mérve 100 méter hosszúságú; a T alakú rész szélessége 59 méter. Kerekítve számolva az alapterülete 2000 négyzetméter, a beépített légköbméter pedig: 11 000. Az alaprajzot a 14. képen mutatjuk be. A 15. kép a helyszín- és a környezeti beépítés rajzát mutatja, s látható, hogy még ma is igen nagyméretű telek veszi körül három oldalról. Előkertje jelenleg iskolaudvar, néhány nagyobb fával, mögötte gazdasági udvar és kert terül el. (A telek még most is 2 katasztrális hold és 1290 négyszögöl területű!) Az ősi mezővárosi település központjához — a gótikus templomhoz — a Rákóczi kastélyhoz hasonlóan közel terül el.

Ez a kastély is igen sok építéstörténeti problémát vet fel. A jelen esetben nem nyújt segítséget az épület boltozati rendszere az időbeli elhatárolásokhoz; következtetéseket a térsorolásokból vonhatunk le. Az Országos Műemléki Felügyelőség nyilvántartásai szerint a legrégebb az egyszerű északi szárny. Ehhez a megállapításhoz néhány kiegészítést kívánunk fűzni: az épületen 4–5 építési periódust lehet megkülönböztetni. Az említett északi szárny külön kezelésén kívül feltétlenül indokolt kiemelni a jelenlegi portikusz mögötti épületrészt, amelynek ugyan jelenleg a XIX. század eleji, valamint a második felére jellemző stílusjellegzetességei vannak, azonban a falméretekből, térkapcsolásokból stb. okszerűen következtethető az, hogy itt egy 29,60 méter hosszúságú, 18,50 méter szélességű zárt épülettömb állott, 3+3+3 ritmusú ablakosztással, az előtérből jobbra és balra nyíló egy-egy nagyobb (48–48 négyzetméteres) szobával, 1,88 méter széles középfolyosóval, a másik oldal felé pedig (nyugat felé) 3 még nagyobb, ugyancsak 3–3 ablakos teremmel, melyek közül a középső (a korábban már említett 108 négyzetméteres nagyterem) 10,66 méteres szélességgel és 5,25 méteres előreugrással kiugrott az épület homlokzati vonalából. Ez az épületrész mind méreteiben, mind beosztásában megfelel egy XVIII. század eleji barokk kúriának, melynek gazdasági épületévé válhatott az udvart északról lezáró két-traktusos épület. A szóbanforgó — hajdan önálló — épületrészt azután mind északi, mind déli irányban kibővítették egy-egy 26,50 méter hosszú, 12,5 méter széles toldalékkal, biztosítva a megfelelő funkcionális kapcsolásokat. Mindkét toldalék végén — a keleti oldalon — sarokrízalitot képeztek ki, mintegy 10,5–10,5 méteres szélességben, 3,0–3,0 méteres kiugrással, 3–3 helyiséggel. Még később tovább bővítették ezeket a kiugrásokat is: a dél-

keleti saroknál egy 38,4 négyzetméteres verandát alakítottak ki, míg az északkeleti sarokrízaltnál egy előtér került kiképzésre. Az oszlopcsarnok $10,10 \times 3,30$ méteres alapterületű, 6 lépcsőfok vezet fel a csarnokba. A régebbi épületrészek főfalai általában 0,90, illetve 0,70 métereseek, a toldások 0,50—0,53 méteres falvastagságúak; a nagy számban beépített, áthelyezett stb. közfalak 0,18, 0,36 métereseek. A kastély kiépítése során a reprezentatív és a gazdasági célokat szolgáló részeket összekötötték, jelentős méretű belső folyosórendszert alakítva ki. Az északnyugati toldalék is korábbi épületrész felhasználásával épülhetett. (Északi főfala teljes hosszúságában 0,90 méter vastag.)

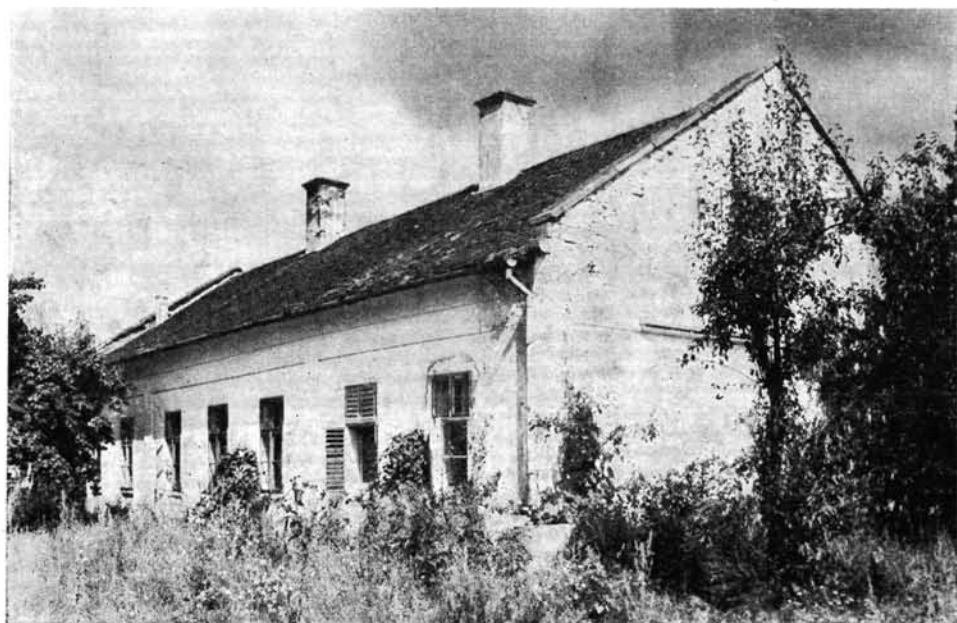
Arra vonatkozóan, hogy itt már a XVIII. század első évtizedeiben is volt épület, illetve építkezés a Szirmay család tolcsvai és erdőbényei nagybirtokait megalapozó és fejlesztő — történeti részben is hivatkozott — Szirmay András gazdasági feljegyzéseiből nyerhetünk hiteles adatokat. 1707—1709. években már árenda bevétele van tolcsvai házából. 1712-ben nagymennyiségű zsindelet, zsindeleyszeget, szálfákat, deszkákat, szarufákat vesz, faragtat és százezerszámra égetteti a téglákat. 1712-ben már bezsindeleyeztette tolcsvai házának az elejét, de 1713-ban sincs még teljesen készen a munka. A következő évekre vonatkozóan már nincsenek feljegyzett adatai, viszont az előzőekben hivatkozott héjazatkészítési és tetőfedési munkákból láthatóan már csak befejező munkák voltak hátra, s az egyre vagyonosabb Szirmay András a következő év(ek)ben nyilvánvalóan befejezteti az építkezést.

Szirmay András naplófeljegyzéseiből tudjuk, hogy még a legviszontagságosabb évtizedekben is állandóan építkezett a család, mely eredetét a IV. Béla környezetében 1241-ben szerepelt Raák vitéztől vezeti le.¹¹⁰ (Innen ered a Szirmay címerben koronát tartó rák szerepeltetés; erre a címerre 1417-ben kaptak adománylevelet.¹¹¹ Gróf Szirmay István és Szirmay András atyja — Péter —, akinek felesége a Felvidék történetében jelentős szerepet játszó Keczer család sarja volt — 1648-ban építtette sáncokkal körülvett, négytornyos, tágas, emeletes pazdicsi kastélyát, melyet később Szirmay András örökölt és fejlesztett. A család szirmabesenyői kastélya is állott már a XVIII. század első évtizedeiben.¹¹² Szirmay András Pazdicson kívül Nagymihályban és Tolcsván is építkezett, de már 1683-ban 10 000 zsindelet küldött miskolci házuknak az építésére.¹¹³ Saját lakatosainak a munkáját említi a nagymihályi kastélyában folyó munkákkal kapcsolatosan 1698-ban,¹¹⁴ s ugyanitt említi molnárainak jó munkáját ács munkák végzése során, valamint fazekasainak kályhakészítő tevékenységét. Említi a saját építőmesterét, a tégláégetőket, faragott követ hasgatókat, mészégetőket, közkővágókat is.¹¹⁵ Az említettekben kívül kúriái voltak még Rákócson, Petrócon, Topoljókán stb., s csak 1708-ban 509.56 forintot költött eperjesi házára, nem számítván köveknek, fővénynek, gerendáknak, szarufáknak jobbjágyaival és béreseivel való hordatását.¹¹⁶ Szirmay András gyakorlott építető volt, s joggal tekinthető a tolcsvai Szirmay kastély legrégebbi részei építetőjének, de azt ez esetben sem tudjuk, hogy ki volt az építőmestere; az állandóan szolgálatában álló iparosokon kívül kinek a tervező, irányító munkáját vette igénybe. Neki is kiterjedt felvidéki, s ezen belül eperjesi kapcsolatai voltak, mind birtokai révén, mind anyai ágon, de még feleségének családjá is a jelentős kastély-építetők közé tartozott; ők (a Roth család) építették a sziráki kastélyt.

A múlt század során a kastély birtokosává vált báró Waldbott család át-alkításokat, bővítéseket végeztetett; ezek mértékének vizsgálata és értékelése meghaladná a tanulmány kereteit. A kastélyban általános iskola működik; a kezelői jogot 1973-ban telekkönyvileg is feljegyezték.

5. Az eddig ismertetett épületeknél jóval későbbi eredetű és kevésbé kvalitásos épület volt a hivatalos jegyzékben műemlékjellegüként szerepeltetett Kosuth u. 7—9. szám alatti úgynevezett *Stépan kúria*, melynek főhomlokzatát a 16. felvételen, hátsó homlokzatát pedig a 17. képen mutatjuk be. Ezt a szabadonálló, téglalaprajzú, bejárati oldalán középen előugró négy oszloptornácos, címerdíszes timpanonos, síkfödémes épületet életveszélyes állapota és a helyreállításához szükséges költségfedezet hiánya miatt az elmúlt évben lebontották. A XIX. századi klasszicista udvarház-építkezés egyik jellegzetes emlékével lett szegényebb műemléki állományunk. A korábban feltételezett (1820-as évekre vonatkozó) datálást vitathatóvá tette a porticus leomlásakor talált 1866 évszámú faragott kő, s ezt a későbbi időpontot valószínűsítik a romantizáló-eklektikus oszlopfők is.

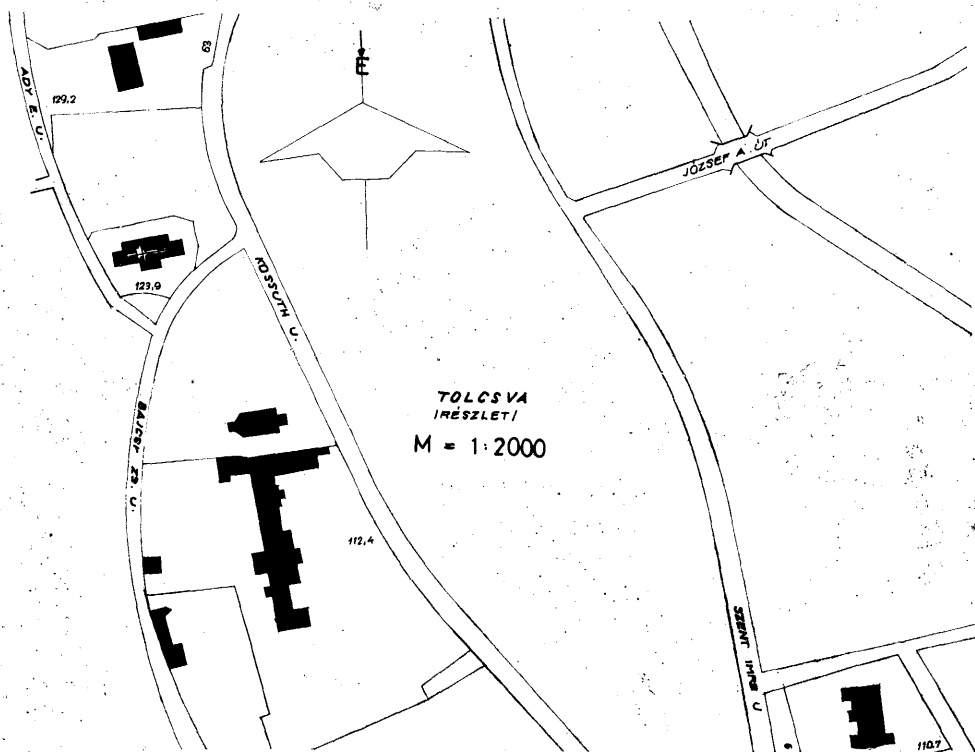
A kúriát a váradi Stépan család építtette. E család első címeres levele 1417-ből származik,¹¹⁷ majd újabb címeres levelet nyertek 1666 áprilisában. Ez utóbbi nyert kihirdetést Zemplén vármegyében 1666. július 14-én.¹¹⁸ A kúrián elhelyezett faragott címer képe és oroszlánjai jól azonosíthatók az említett címeres levél ábrázolásával, címerállataival.

16. kép. A volt Stépan kúria hátsó homlokzata (OMF. felvétele)

6. Az 1959. évi országos műemléki és városképi felmérések és összeírások során még két másik klasszicista kúriát is említettek Tolcsván, mégpedig az 1820 körül épült (de ugyancsak lebontott) volt *Szemere kúriát* a Jókai u. 5. szám alatt, valamint az ugyancsak 1820 körül épült, földszintes, két tornácos szabadonálló, téglalapalaprajzú, síkfödémes, teljesen alapincézett Bajcsy-Zsilinszky u. 29. szám alatti kúriát is. A homlokzatsík elé oszlopvastagsággal négy toszkán oszlop domborodik ki. E kúria is Szirmay volt eredetileg; legutóbbi tulajdonosa dr. Bekény József családja. Az épület nem szerepel a hivatalos műemlékjegyzékben.

Tolcsva műemlékeinek jelentőségét kifejezi hivatalos értékelésük is, hiszen a templom, valamint a három kastély műemléknek minősül, tehát hazánk történelmi múltjának olyan jellegzetes, pótolhatatlan emléke, amely az ország gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésének tárgyi bizonyítékai között kapott helyet. A jogszabályok által biztosított fokozott védelmet jelentős mértékben kiegészíti a társadalmi tudatnak az a kedvező alakulása, amely az utóbbi másfél évtized számos megnyilvánulásában kifejezésre jutott, s amelynek példáit láttuk a tolcsvai Rákóczi kastélynál és várjuk most a Desseffy kastélynál.

17. kép. A tolcsvai műemlék-épületek együttes helyszínrajza

JEGYZETEK

1. A Magyar Népköztársaság Helységnevtára. Budapest, 1973. 818.
2. Magyarország útikönyv. Budapest, 1969. 321.
3. Országos Műemléki Felügyelőség: Borsod-Abauj-Zemplén megye és Miskolc megyei jogú város Műemlékjegyzéke. Budapest, 1964. 47.
4. *Dongó Gyárfás Géza* (szerk.): Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. I. Sátoraljaújhely, 1896. 34.
5. *Dongó Gyárfás* i. m. 4.
6. *Szirmay Antal*: Notitia Historica Comitatus Zempleniensis. Budaë, 1804. 7. szakasz.
7. *Borovszky Samu*: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Budapest, 126.
8. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. Budapest, 1901. 229.
9. *Dongó Gyárfás* i. m. XI. 109.
10. *Szirmay* i. m. 25. szakasza.
11. ÁUO VIII. 383. CD. IV. 2. 304. o. CD. VIII. 4. 113. o.
12. Sztáray okl. tár. I. 10. o. XI. sz.
13. Anjou-kori okmánytár. I. 266. o. 247. sz.
14. *Dongó Gyárfás* i. m. XI. 232.
15. AO. III. 234. o. 161. sz.
16. AO. III. 240. o. 165. sz.
17. AO. III. 264. o. 178. sz.
18. CD. VIII/4. 211.
19. CD. VIII/4. 614.
20. CD. IX/4. 264.
21. CD. IX/6. 240.
22. Zichy Oklevéltár IV. 137. sz. 157.
23. CD. X/3. 70.
24. Zsigmond-kori Oklevéltár. (ZsO.) I. 4296.
25. ZsO. I. 5467. A birtokok felosztására vonatkozó szövegrész: „medietas possessionis Tolchua seu portio populosa annotati Pauli et condam Johannis filii Egidii erga manus eiusdem Pauli infra ecclesiam beate virginis a parte fluvii Bodrogh adiacens et sessio seu fundus curie condam Johannis filii Dak solum in eadem Tochwa a parte possessionum Horwathy praedictae et Patak ultra fluvium Tolchua situs et habitus prelibato Paulo filio Langues, alia vero medieta ipsius possessionis Tolchua seu residuitas, porio scilicet ipsius condam Andree filii Emerici filii Wza et predictae relifiose:dominae Margarethe sororis eiusdem Andree supra predictam ecclesiam a parte dicte possessionis Horwathy adiacens cum totali porcione possessionaria annonati Johannis filii Dak dempta utputa solum iamdicta sessione eiusdem Johannis ipsi Magistro Stephano...”
26. ZsO. I. 4474.
27. ZsO. II. 22.
28. ZsO. II. 106.
29. ZsO. II. 1259.
30. ZsO. II. 3547.
31. ZsO. II.
32. ZsO. II/2. 7565.
33. OL DI. 24940.
34. OL DI. 75376.
35. Zichy VI. 365. sz.
36. Zichy VIII. 662. o. 461. sz.
37. Zichy IX. 148. o. 116. sz.
38. *Borovszky* i. m. 357.
39. Melczer cs. lvt. 67. sz. 113. o.
40. uo. 73. sz. 123. o.
41. *Kandra Kabos*: Adatok az egri egyházmegye történelméhez. Eger, 1888. II. 3—4.
42. *Kandra* i. m.
43. *Kandra* i. m.
44. *Kandra* i. m.
45. *Szirmay* i. m. 132. szakasz.
46. *Szirmay Antal*: Not. Topogr. et. Pol. 180—181. o. 199. §.

47. OL DI. 72231.
48. Tört. Tár., 1894. 186.
49. *Dongó Gyárfás* i. m. III. 171.
50. *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai, 1631—1648. Budapest, 1954. 29.
51. *Makkai* i. m. 70—71.
52. *Makkai* i. m. 196—202.
53. *Makkai* i. m. 237.
54. *Makkai* i. m. 243.
55. *Makkai* i. m. 39., 276.
56. *Komáromy András*: A tolcsvai Bónis család őseiről: *Dongó Gyárfás* i. m. II. 97—137.
57. *Dongó Gyárfás* i. m. II. 137.
58. *Dongó Gyárfás* i. m. II. 99.
59. *Dongó Gyárfás* i. m. II. 137.
60. *Dongó Gyárfás* i. m. II. 236.
61. OL U et C. f. 46. no. 34.
62. *Dongó Gyárfás* i. m. II. 236.
63. *Dongó Gyárfás* i. m. 165—166.
64. OL U et C. f. 158. no. 33.
65. *Dongó Gyárfás* i. m. 236.
66. *Borovszky* i. m. 126.
67. OL U et C. f. 158. no. 33.
68. *Szirmay András* naplója 1680—1713-ig. (Az Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez I—IX-köteteiben közölve.)
69. *Makkai* i. m. 277.
70. *Dongó Gyárfás* i. m. III. 363.
71. *Dongó Gyárfás* i. m. III. 93.
72. *Dongó Gyárfás* i. m. III. 261.
73. *Dongó Gyárfás* i. m. I. 152.
74. *Dongó Gyárfás* i. m. II. 337—340.
75. *Dongó Gyárfás* i. m. III. 243.
76. *Dongó Gyárfás* i. m. III. 180—184.
77. *Dongó Gyárfás* i. m. III. 280—283.
78. *Dongó Gyárfás* i. m. III. 348—351.
79. *Dongó Gyárfás* i. m. III. 351.
80. *Dongó Gyárfás* i. m. VI. 142.
81. *Dongó Gyárfás* i. m. VI. 276—277.
82. *Dongó Gyárfás* i. m. VI. 204.
83. *Dongó Gyárfás* i. m. VIII. 14.
84. *Dongó Gyárfás* i. m. VIII. 307.
85. *Dongó Gyárfás* i. m. IX. 19.
86. *Borovszky* i. m. 126.
87. *Dongó Gyárfás* i. m. III. 128.
88. *Dongó Gyárfás* i. m. VIII. 345. XV. tábla.
89. *Borovszky* i. m. 127.
90. *Borovszky* i. m. 46., 534.
91. *Borovszky* i. m. 127.
92. *Dongó Gyárfás* i. m. II. 226., V. 6.
93. *Könyöki József*: A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Budapest, 1905.
94. *Czobor Béla*: Magyarország középkori várai. Századok, 1877. 599., 704.
95. *Dongó Gyárfás* i. m. V. 8—9.
96. *Détshy Mihály* 1974. március 27-i lektori véleményéből.
97. *Dongó Gyárfás* i. m. I. 73—74., III. 191, 255.
98. *Makkai László*: A magyar városfejlődés és városépítés történetének vázlata. Budapest, 1963. 25.
99. *Makkai* i. m. (1963) 41.
100. *Makkai* i. m. (1963) 67.
101. *Makkai* i. m. (1963) 57.
102. *Szirma* i. m. 8. szakasza.

103. Szirmay i. m. 17. szakasza.
104. Nemes Klára összeállítása: Cartographia Hungarica. (Magyarország térképei a XVI. és XVII. századból, faksimile kiadásban, Budapest, 1872.) I. tábla: Lázár deák, Magyarország legrégebb kéziratoss térképe, 1528.
105. Dongó Gyárfás i. m. XI. 189.
106. Gerő László: Magyarországi Várépítészet. (Budapest, 1955.) 432.
107. Dongó Gyárfás i. m. I. 64.
108. Dongó Gyárfás i. m. IV. 254, 255, 282.
109. Dongó Gyárfás i. m. 165—166.
110. Réthy Pál: A Szirmay grófok rákjáról. (Adalékok III. 65—67.)
111. Dongó Gyárfás i. m. VIII. 345—360.
112. Turóczi László: Ungaria suis cum Regionibus, ceterisque terrae dotibus, Reges item Ungariae cum accurata singulorum Genealogia compendie data. (1729.)
113. Dongó Gyárfás i. m. I. 153.
114. Dongó Gyárfás i. m. III. 115.
115. Dongó Gyárfás i. m. III. 183.
116. Dongó Gyárfás i. m. VII. 206.
117. Dongó Gyárfás i. m. II. 219.
118. Dongó Gyárfás i. m. II. 354—356.

A Rákóczi kastély alaprajzait a Borsod megyei Tanácsi Tervező Iroda 05—37—112. törzsszámú, a Szirmay kastély alaprajzait ugyanezen vállalat B. 54/05—511. törzsszámú felmérési rajzai figyelembevételével készítettük. A Deseffy kastély alaprajzai és metszete az AGROBER Borsod-Abauj-Zemplén megyei kirendeltségének T. 05—1585. törzsszámú tervein alapulnak.

Köszönetünket fejezzük ki egyidejűleg Détsy Mihálynak a közölt nagyszámú okleveles adatért.

DIE KUNSTDENKMÄLER VON TOLCSVA (Auszug)

Tolcsva ist einer der berühmtesten Weinorte des Hegyalja, die Stätte bedeutender Funde aus der Bronzezeit. Zur Erforschung seiner Geschichte stehen den Forschern schon seit dem XIII. Jahrhundert reiche Dokumente zur Verfügung. Die meisten beziehen sich auf die Familien Longeus und Uz, auf ihre Nachkommen und auf ihre Besitzverhältnisse. Diese Nachkommen haben 1398 die Grenzen ihrer Landgüter bestimmt. Die damals festgelegten drei Teile der Ortschaft entsprechen den drei Schlossbezirken aus dem XVII—XVIII. Jahrhundert, die auch heute noch bestehen. Schon diese Tatsache beweist, welche dominierende und entscheidende Rolle die Landgüter und -zentren bei der Entwicklung unserer Siedlungen gespielt haben. Fast drei Jahrhunderte war der Einfluss der Familien Longeus und Uz ausschlaggebend in Tolcsva. Ab Anfang des 17. Jahrhunderts war die Wirtschafts- und Bautätigkeit der Familien Rákóczi und Bónis von Einfluss. Ihnen folgten vom Ende des XVII. bis Anfang des XIX. Jahrhunderts die Familien Szirmay, Desseffy und Waldbott. András Szirmays Aufzeichnungen aus den Jahren 1680—1713 geben wertvolle Aufschlüsse über die Aufgaben des Weinbaus (Steindämme, Wassergruben, Entfernen von Steinhäufen, Weinbau, Saisonarbeiter aus anderen Gebieten des Landes), aber auch über die Vorbereitungen bedeutender Bauausführungen und über die Arbeit der in der Landwirtschaft beschäftigten Handwerker (Müller verrichteten Zimmermanns- und Steinmetzarbeiten, die Töpfer bauten Kachelöfen).

Die stetige Entwicklung des Weingebietes seit dem XIII. Jahrhundert war der entscheidende Grund dafür, dass die bedeutenderen Siedlungen des Hegyalja — unter ihnen auch Tolcsva — schon im XV. Jahrhundert den Rang eines Marktflecken erhielten. Nach dem Verlust des Weingebietes von Szerém-ség, wurden höhere Anforderungen an den Weinbau im Hegyalja gestellt, und infolge der relativen Geschützhheit erfolgte im XVII—XVIII. Jahrhundert eine neue Blütezeit.

Im XIV. Jahrhundert wurden in jedem Dorf des Hegyalja grosse und als Kunstwerk bedeutende Kirchen gebaut, mehrere von ihnen sind wertvolle Andenken der gotischen Baukunst. So auch die römischkatholische Kirche von Tolcsva, die in der Barockzeit umgebaut wurde. Eine genauere und vergleichende Untersuchung der gotischen Kirchen von Hegyalja würde zu interessanten und wertvollen Schlussfolgerungen führen, z. B. über die Bauvorgänge, du

Standorte, die Grundrisse, Masswerke, Steinmetzarbeiten; man könnte neue Angaben bekommen über die Arbeit der oberungarischen Baumeister, über die Tätigkeit der Maurer- und Steinmetzzünfte.

An den zwei Frühbarocken Schlössern von Tolcsva — das Rákóczi-Schloss von Királyudvar und das Desewffy-Schloss — kann man die architektonischen Einflüsse aus Oberungarn erkennen. Das Rákóczi-Schloss kann als Repräsentant frühbarocker Schlossarchitektur betrachtet werden. Der Grundriss, die innere Raumfolge, die Masse usw. weisen viel Ähnlichkeit mit dem ehemaligen Thurzó-Schloss von Bethlenfalva, sowie mit den Schlössern von Fric und Kékéd. Das Gebäude hat sich in seinen Ausmassen, in seiner Fassade und in der inneren Raumfolge im wesentlichen nicht geändert, seine gegenwärtige Funktion bietet Gelegenheit sowohl zu Schutz als auch zu Repräsentation. Die Bauzeit ist unbekannt, sie wird jedoch von den Verfassern auf die ersten Jahrzehnte des XVII. Jahrhunderts datiert. Der mittlere Teil des Desewffy-Schlusses zeigt im Grundriss vollkommene Übereinstimmung mit dem Rákóczi-Schloss. Das Gebäude wurde mehrmals erweitert, umgebaut, die Fenster und die Aufgänge verändert, wodurch die Konstruktion und die Masse stark beeinträchtigt wurden. Das vermutliche Baujahr ist 1659. Bauherr (vielleicht die Familie Rákóczi, vielleicht Ferenc Bónis) und Baumeister sind ungewiss. Nach Meinung der Verfasser könnte es sich um einen Meister aus Kassa oder Eperjes handeln.

Einige Jahrzehnte später wurde das sogenannte Szirmay- später Waldbott-Schloss gebaut, das nach seinen dominierenden Stilmerkmalen als ein klassizistisches Gebäude aus der Zeit um 1820 mit eklektischen Ergänzungen registriert wird. Das Schloss wurde in mehreren Perioden gebaut. Der älteste Teil stammt zweifellos aus dem Barock, die Ergänzungen und Erweiterungen sind gut erkennbar. Die ältesten Teile hat vielleicht András Szirmay bauen lassen, seine diesbezügliche Tätigkeit wird von den Verfassern mit zeitgenössischen Dokumenten belegt. Das 100 m lange Gebäude auf einem riesigen Grundstück ist heute eine Grundschule.

Ausser den vier erstklassigen Baudenkmalern wurden in Tolcsva auch mehrere klassizistische Kurien gebaut, von denen zwei in den letzten Jahren abgerissen wurden.

Tibor Joó—József Zsóry